

deren (133 en verder), die ook niet zonder meer uit het zakenregister gelicht kunnen worden.

Anneke C. G. Fleurkens

A. Vandenbulcke, *Les chambres des comptes des Pays-Bas Espagnols. Histoire d'une institution et de son personnel au XVIe siècle* (Faculté de philosophie et lettres. Histoire CVI; Brussel: Editions de l'Université de Bruxelles, 1996, 251 blz., Bf1200,-, ISBN 2 8004 1147 3).

Drie rekenkamers hielden toezicht op het financiële beheer van de domeinen van de Spaanse vorst in de Zuidelijke Nederlanden: de Rekenkamer van Vlaanderen, tot 1667 in Lille, daarna in Brugge en vanaf 1681 in Brussel gevestigd, de in Brussel gevestigde Rekenkamer van Brabant en de Rekenkamer van Spaans Gelre in Roermond, die na 1681 ophield te bestaan. Dit boek laat zien hoe ze in de loop van de zeventiende eeuw verwerden tot ineffektieve instellingen, waar taakverwaarlozing, absentisme en incompetentie hoogtij vierden. Het onderzoek was gericht op de functionarissen. Daartoe werden naast de rekenkamerarchieven ook zeer vele andere archieven geraadpleegd — niet alleen in België, maar ook in Spanje — waarin correspondentie met betrekking tot de rekenkamers en hun taken te verwachten was.

In het eerste deel van het boek wordt een overzicht geboden van de ontwikkeling van de drie rekenkamers vanaf het einde van de veertiende tot het begin van de zestiende eeuw, en van de nieuwe instructies voor hun functioneren, die in 1541 onder Karel V werden uitgevaardigd. Daarna worden de verschillende functies en de dagelijkse gang van zaken beschreven. In het tweede deel kon aan de hand van een bewonderenswaardig grondige en extensieve bestudering van het bronnenmateriaal worden ingegaan op benoemingsprocedures en carrière-mogelijkheden. In dit deel wordt de lezer beloond voor zijn bereidheid om de weliswaar degelijke, maar toch ook nogal saaie, voorgaande hoofdstukken tot zich te nemen, met een fascinerend gedetailleerd hoofdstuk over de ontwikkeling van de 'venaliteit' in de drie rekenkamers en over de betekenis daarvan voor de financiën van de vorst in de zeventiende eeuw.

De opbrengsten daaruit bleken voor wat betreft alleen al de ambten in deze drie rekenkamers op te kunnen lopen tot vier à vijf procent van diens jaarinkomsten. De auteur kon echter daarnaast aantonen dat de lasten aan rente en aflossingen van de leningen die te benoemen functionarissen de vorst boden in ruil voor hun ambt, diens voordeel aan extra inkomsten op korte termijn ruimschoots overschreden. In het laatste hoofdstuk van dit deel wordt bovendien duidelijk hoe de geneigdheid van de vorst om ter vergroting van deze inkomsten meer ambtenaren te benoemen dan noodzakelijk, alle pogingen frustreerde om binnen de instellingen bezuinigingen te realiseren en orde op zaken te stellen. Het laatste deel van het boek gaat zowel in op de financiële voordelen die deze ambten los van het tractement voor de betrokken functionarissen (en hun zonen) met zich meebrachten — zoals belastingprivileges, emolumenten als gratis brandstof en in het bijzonder het zogenaamde 'pennengeld' — als op de financiële verplichtingen waarmee ze gepaard konden gaan, zoals gedwongen leningen. Dit deel biedt tevens een goed inzicht in de sociale positie van hoge rekenkamerfunctionarissen in verhouding tot die van andere hoge colleges van staat.

In haar conclusie probeert de auteur de Zuid-Nederlandse rekenkamers, voor zover de stand van het onderzoek dat mogelijk maakt, te vergelijken met die in Frankrijk, de Noordelijke Nederlanden en Spanje. Zo'n vergelijking maakt een studie als deze vanzelfsprekend in het bijzonder interessant. Ze benadrukt dat de kwalen ten gevolge van de venaliteit niet veel verschilden van die in Frankrijk, dat de Bourgondische oorsprong van de Zuid-Nederlandse rekenkamers maakte dat zij weinig verwantschap vertoonden met de Spaanse instellingen, en dat de

rekenkamers in de Noordelijke Nederlanden na de Opstand veel van hun competentie aan de gewestelijke statenvergaderingen verloren.

Had nu de door een vorst gedomineerde staatsstructuur van het Zuiden geleid tot een slechter functionerend bureaucratisch apparaat dan de decentrale republikeinse staatsstructuur van het Noorden? Een antwoord op die vraag had onderzoek gevergd naar de inhoud van de werkzaamheden, zoals die zichtbaar wordt in de rekeningen zelf, hun structuur, de data van afhoren ervan, het aantal gesignaleerde rekenfouten, het aantal opmerkingen, en de aard van de genomen maatregelen. Daar heeft de auteur niet voor gekozen. Ze signaleert wel dat bijvoorbeeld van het opstellen van jaarlijkse tussentijdse staten ten behoeve van een algemeen overzicht van de toestand van de financiën op basis van de belangrijkste gewestelijke rekeningen bij de rekenkamers in de Zuidelijke Nederlanden, ondanks de heldere zestiende-eeuwse instructies daaromtrent, al in de zeventiende eeuw niets meer terecht kwam. Dat viel mij op omdat Gedeputeerde Staten in een Noord-Nederlands gewest als Overijssel in de zeventiende en achttiende eeuw meestal wel in staat waren om de gegevens daartoe elk jaar bij de ontvangers bijeen te krijgen. Maar opmerkelijk genoeg is door de auteur geen vergelijking gemaakt met het beheer van en de controle op andere publieke inkomsten en uitgaven in het Zuiden, waarop gewestelijke statenvergaderingen een veel grotere invloed hadden gekregen. Dat is jammer. De domeinen waren immers allang niet meer de belangrijkste inkomstenbron van de vorst.

W. Fritschy

L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker, 1997, 391 blz., f55,-, ISBN 90 351 1814 6).

Onveiligheid was troef in de zeventiende en achttiende eeuw. Vele gevaren lagen op de loer: ziekte, vroegtijdig overlijden van de kostwinner, tegenslag in de handel en persoonlijk falen. De bescherming van overheidswege was zo beperkt dat ieder was aangewezen op persoonlijke relaties. Banen en steun in moeilijke tijden waren afhankelijk van wat goedgezinden bereid waren te bieden. Daarom was het zaak zich te omgeven met mensen die solidair waren. Bij solidariteit dacht men aan vriendschap, een stelsel van diensten en wederdiensten. Om in dat stelsel te kunnen functioneren moest men 'krediet' opbouwen. Voor dat krediet waren 'familieleden onmisbaar. De familie streefde naar 'maatschappelijk vermogen', welstand en macht maar ook naar een goede reputatie en 'eer'. Vriendschap en 'interest' waren bijna synoniem. Pas toen de staat ook verzorgingsstaat werd, ontwikkelde vriendschap zich tot het hedendaagse begrip: vertrouwelijkheid en intimiteit, niet primair op materiële belangen gericht. Dat is de stelling die Luuc Kooijmans in dit prachtig geschreven boek poneert. Het materiaal ter illustratie zijn de brieven en aantekenboeken in vooral twee familiearchieven: Van der Meulen en Huydecoper. Wij bevinden ons dus in de kringen van welvarende kooplieden en regenten.

Kooijmans werkt zijn visie royaal uit. Zo passeren onder meer de taak van het familiehoofd, de positie van oudste en jongere zoons en dochters in de familie, de huwelijksallianties, de risico's van handel en geldbelegging en de begeving van ambten de revue. Met veel gevoel voor nuances en menselijke verhoudingen laat hij zien hoe het systeem van dienst en wederdienst vroeg om schikken en plooiën in familieverband, hoe sommigen daarin een meester waren, anderen de druk psychisch zwaar viel en sommigen niet aan de verwachtingen voldeden. In de achttiende eeuw won de vriendschap aan inhoud doordat de elementen vertrouwelijkheid en intimiteit in belang toenamen, zonder dat overigens de structuur van de samenleving als zodanig veranderde.